Львівський інститут
ПРИВАТНОГО АКЦІОНЕРНОГО ТОВАРИСТВА
«ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»
Кафедра права

КУРСОВА РОБОТА

з навчальної дисципліни **«Актуальні проблеми цивільного права та процесу»**

на тему: **«Недійсність правочинів: судова практика та колізійні аспекти»**

Студентки Марти ГОНСЬОР
Групи ІН-6-8-25-М1Пр-н (1,6 з)
Освітньо-кваліфікаційного рівня магістр
Спеціальності право
Керівник к.ю.н., доц. каф права Марусяк Л.О.

Національна шкала _____

Кількість балів:_____Оцінка: ECTS_____

Члени комісії

_____ к.ю.н., доц. каф. права Марусяк Л.О.
(підпис) (Ім'я ПРІЗВИЩЕ)

_____ к.ю.н., доц., зав. каф. права Граб М.І.
(підпис) (Ім'я ПРІЗВИЩЕ)

_____ к.ю.н., доц., доц. каф. права Туркот О.А.
(підпис) (Ім'я ПРІЗВИЩЕ)

Львів 2026

ЗМІСТ

ВСТУП……..3
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ НЕДІЙСНОСТІ ПРАВОЧИНІВ...…6
1.1. Поняття та ознаки недійсності правочинів…….6
1.2. Підстави та умови визнання правочинів недійсними…….9
1.3. Види недійсних правочинів…….....13
РОЗДІЛ 2. ПРАВОВІ НАСЛІДКИ НЕДІЙСНОСТІ ПРАВОЧИНІВ ТА ПРОБЛЕМИ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ……..…17
2.1. Правові наслідки недійсності правочинів та порядок їх застосування..….17
2.2. Судова практика щодо визнання правочинів недійсними……19
2.3. Колізійні аспекти правового регулювання недійсності правочинів і шляхи вдосконалення законодавства……...24
ВИСНОВКИ……...29
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……..32

ВСТУП

Актуальність теми. В сучасних умовах актуальність дослідження недійсності правочинів зумовлена особливим значенням правочину як основної юридичної форми встановлення, зміни та припинення цивільних прав і обов'язків. Саме через укладення правочинів фізичні та юридичні особи реалізують свої майнові й особисті немайнові інтереси, набувають права власності, розпоряджаються майном, вступають у договірні відносини та здійснюють підприємницьку діяльність. Водночас юридична сила правочину безпосередньо залежить від дотримання встановлених законодавством вимог щодо його змісту, форми, волевиявлення сторін, дієздатності учасників та спрямованості на реальне настання відповідних правових наслідків. Недотримання таких вимог може спричинити недійсність правочину та поставити під сумнів правомірність набуття або реалізації цивільних прав.

Особливої уваги ця проблематика набуває в умовах ускладнення цивільного обороту, поширення електронних правочинів, збільшення кількості майнових спорів і виникнення ситуацій, у яких зовнішньо належне оформлення домовленості не відповідає дійсній волі її учасників. Практичне значення має правильне розмежування нікчемних та оспорюваних правочинів, оскільки від їхньої правової кваліфікації залежать порядок судового захисту, можливість застосування відповідних способів захисту та юридичні наслідки для сторін. Помилкове визначення підстав недійсності може призвести до неправильного вирішення спору, порушення майнових інтересів учасників цивільних відносин і виникнення додаткових правових конфліктів.

Отож, дослідження недійсності правочинів має не лише теоретичне, а й безпосереднє практичне значення. Воно спрямоване на поглиблення розуміння юридичних підстав недійсності, визначення особливостей застосування її правових наслідків, аналіз актуальних судових підходів і пошук шляхів усунення законодавчих суперечностей. Результати такого дослідження

сприятимуть кращому розумінню механізмів захисту цивільних прав та забезпеченню стабільності приватноправових відносин.

Стан дослідження теми. Варто зазначити, що проблематика недійсності правочинів посідає важливе місце в українській цивілістичній науці, оскільки охоплює питання юридичної природи правочину, умов його дійсності, підстав недійсності та особливостей застосування відповідних правових наслідків. В цілому дану тематику досліджують: Аврамова О. Є., Адамович О. В., Бугрик А. В., Бєлова М. В., Булеца С. Б., Гофельд Г. С., Горбенко А. С., Горобець Н. О., Гуцуляк В. К., Дубіна М. П., Заборовський В. В., Литвин А. С., Мишко Д. О., Нечипорук Л. Д., Ольшевський І. О., Романенкова А. Ю., Рущак І. В., Садиленко О. Л., Самілик Л. О., Самох М. Ю., Тегза А. В., Трембач Ю. В., Факас І. Б., Ципляк П. С., Цюра В. І., Шевчишин О. І.. Попри наявність ґрунтовних наукових напрацювань, окремі питання залишаються дискусійними. Тому подальше дослідження судової практики й колізійних аспектів цієї проблематики є необхідним для формування цілісного розуміння відповідного цивільно-правового інституту.

Мета і завдання курсової роботи. Метою курсової роботи є дослідження цивільно-правової природи недійсності правочинів, судової практики та колізійних аспектів.

Для виконання поставленої мети курсової роботи необхідно виконати такі **завдання**:

- визначити поняття та ознаки недійсності правочинів;

- охарактеризувати підстави та умови визнання правочинів недійсними;

- проаналізувати види недійсних правочинів та визначити особливості їх правового розмежування;

- дослідити правові наслідки недійсності правочинів та порядок їх застосування;

- проаналізувати судову практику щодо визнання правочинів недійсними, зокрема правові позиції Верховного Суду;

- виявити колізійні аспекти правового регулювання недійсності правочинів та обґрунтувати шляхи вдосконалення законодавства.

Об’єктом курсової роботи є суспільні відносини, що виникають у зв'язку з учиненням правочинів, встановленням їх недійсності та застосуванням правових наслідків недійсності у сфері цивільного обороту.

Предметом курсової роботи є недійсність правочинів.

Методи курсової роботи. Методологічну основу курсової роботи становить сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів пізнання. Зокрема, діалектичний метод використано для розгляду недійсності правочинів як правового явища, що розвивається під впливом змін цивільного обороту та законодавства. Формально-юридичний метод застосовано під час аналізу положень Цивільного кодексу України та інших нормативно-правових актів, які визначають вимоги до дійсності правочинів. Системно-структурний метод дав змогу розглянути взаємозв'язок між підставами недійсності, класифікацією недійсних правочинів і юридичними наслідками їх учинення. Порівняльно-правовий метод використано для зіставлення законодавчих положень та різних наукових підходів до розуміння відповідного правового інституту. Метод аналізу й узагальнення судової практики застосовано для вивчення правових позицій судів щодо вирішення спорів про недійсність правочинів. Метод правового прогнозування дав змогу сформулювати пропозиції щодо усунення законодавчих колізій та вдосконалення механізмів правового регулювання.

Структура курсової роботи. Курсова робота складається зі вступу, двох розділів, шести підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг курсової роботи становить 34 сторінки.

РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ НЕДІЙСНОСТІ ПРАВОЧИНІВ

1.1. Поняття та ознаки недійсності правочинів

Правочин є одним із центральних інститутів цивільного права, оскільки саме за його допомогою учасники цивільних правовідносин реалізують можливість самостійно набувати, змінювати та припиняти суб'єктивні цивільні права й обов'язки. Відповідно до статті 202 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків [2]. Його юридична сутність полягає в тому, що волевиявлення учасника набуває правового значення та стає підставою для виникнення передбачених законом цивільно-правових наслідків. Водночас для забезпечення правомірності такого результату недостатньо самого факту домовленості або зовнішнього вираження волі, оскільки законодавство встановлює обов'язкові вимоги до змісту, форми та суб'єктного складу правочину.

Варто зазначити, що недійсність правочину слід розглядати як передбачену цивільним законодавством юридичну характеристику правочину, вчиненого з порушенням установлених законом вимог щодо його дійсності. Її основне призначення полягає в усуненні юридичної сили неправомірного волевиявлення та відновленні становища, яке існувало до порушення цивільних прав та інтересів. При цьому недійсність не є самостійним видом цивільно-правової відповідальності, а становить особливий правовий механізм реагування на порушення вимог, установлених для вчинення правочинів. Важливо також розмежовувати недійсний правочин і правочин, який узагалі не був укладений: у першому випадку юридичний факт учинення правочину існує, але його дійсність поставлена під сумнів, тоді як у другому відсутній сам факт належного волевиявлення, необхідний для виникнення правочину [13, с. 123].

Варто зазначити, що правове регулювання недійсності правочинів ґрунтується на положеннях статей 203 та 215 ЦК України. Стаття 203 визначає загальні вимоги, додержання яких є необхідним для чинності правочину, а стаття 215 закріплює юридичні підстави його недійсності. Їх системне тлумачення дає підстави стверджувати, що законодавець пов'язує дійсність правочину не лише з належним зовнішнім оформленням, а й із відповідністю його внутрішнього змісту та волевиявлення учасників установленим правовим вимогам [2].

До основних ознак недійсності правочинів доцільно віднести такі:

1. Наявність юридично значущого порушення. Недійсність повинна ґрунтуватися на конкретному порушенні вимог цивільного законодавства, а не на самому факті виникнення спору між учасниками правовідносин. Для встановлення відповідної обставини необхідно з'ясувати, яка саме законодавча вимога не була дотримана під час учинення правочину.

2. Оцінювання правочину на момент його вчинення. Відповідність правочину законодавчим вимогам визначається з урахуванням обставин, які існували саме на момент його укладення. Подальші зміни у взаєминах сторін або невиконання ними прийнятих зобов'язань самі по собі не свідчать про недійсність правочину. Такий підхід послідовно застосовується Верховним Судом у спорах відповідної категорії.

3. Зв'язок із порушенням вимог до волевиявлення. Правочин повинен відображати справжню волю його учасників. Якщо особа діяла під впливом обману, насильства, істотної помилки або інших обставин, які спотворили її волевиявлення, можуть виникати передбачені законом підстави для оспорювання правочину.

4. Залежність від законодавчо встановленого порядку. Недійсність може наставати безпосередньо в силу закону або встановлюватися судом за позовом уповноваженої особи. Відповідно, юридичний механізм її констатації залежить від того, чи належить правочин до нікчемних або оспорюваних.

5. Настання спеціальних правових наслідків. Недійсність впливає на юридичну долю прав та обов'язків, які сторони пов'язували з відповідним правочином. Зокрема, закон передбачає повернення одержаного за правочином, відшкодування його вартості за неможливості повернення в натурі та інші наслідки, визначені законодавством [18, с. 20].

Важливе значення для розуміння цієї категорії має презумпція правомірності правочину, закріплена статтею 204 ЦК України. Вона означає, що правочин вважається правомірним, доки його недійсність прямо не встановлена законом або доки він не визнаний судом недійсним. Зазначене положення забезпечує стабільність цивільного обороту, оскільки не дозволяє довільно ставити під сумнів юридичну силу домовленостей між учасниками приватноправових відносин. Водночас така презумпція не усуває можливості перевірки правочину на відповідність законодавчим вимогам, а визначає вихідну правову позицію для оцінювання його дійсності.

Варто також розмежовувати недійсність правочину та порушення зобов'язання, що виникло на його підставі. Невиконання договору, прострочення оплати, неналежна якість переданого майна або порушення строків виконання не означають автоматичного припинення його юридичної сили. Такі обставини можуть бути підставами для застосування договірної відповідальності, розірвання договору чи інших способів захисту, однак не замінюють необхідності доведення конкретної підстави недійсності. Отже, правова кваліфікація спору повинна здійснюватися з урахуванням характеру порушення та належного способу захисту цивільного права [17, с. 84].

Таким чином, недійсність правочину є спеціальним цивільно-правовим механізмом, який забезпечує дотримання законодавчих вимог під час здійснення приватноправових дій. Її визначальними характеристиками виступають наявність установленого законом дефекту правочину, оцінювання такого дефекту на момент його вчинення, можливість законодавчого або судового встановлення недійсності та настання передбачених законом юридичних наслідків. Правильне розуміння цих ознак має принципове

значення для розмежування недійсних і неукладених правочинів, а також для визначення належного способу судового захисту.

1.2. Підстави та умови визнання правочинів недійсними

Питання підстав та умов визнання правочинів недійсними має визначальне значення для цивільно-правового регулювання, оскільки саме через установлення відповідних юридичних обставин з'ясовується, чи відповідає вчинена особою дія вимогам законодавства. Недійсність не може ґрунтуватися виключно на незадоволенні однієї зі сторін результатом домовленості або виникненні між учасниками конфлікту. Для застосування такого правового механізму необхідно встановити конкретне порушення, яке існувало на момент учинення правочину та впливало на його юридичну дійсність. Загальне нормативне підґрунтя відповідного регулювання становлять статті 203 та 215 Цивільного кодексу України, положення яких необхідно застосовувати у взаємозв'язку з іншими нормами, що визначають особливості окремих видів правочинів [2].

Відповідно до статті 203 ЦК України законодавець установлює декілька основних вимог, яким повинен відповідати правочин. Насамперед його зміст не може суперечити положенням Цивільного кодексу, іншим актам цивільного законодавства, інтересам держави та суспільства, а також моральним засадам. Особа, яка вчиняє правочин, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності, а її волевиявлення має бути вільним і відповідати внутрішній волі. Крім того, правочин повинен бути спрямований на реальне настання обумовлених ним правових наслідків, а правочини батьків щодо майна не можуть суперечити правам та інтересам їхніх дітей. Сукупність цих вимог формує нормативний критерій, за допомогою якого визначається правомірність цивільно-правової поведінки учасників [2].

Водночас необхідно враховувати, що частина перша статті 215 ЦК України пов'язує загальну підставу недійсності з недодержанням у момент

учинення правочину вимог, передбачених частинами першою – третьою, п'ятою та шостою статті 203 цього Кодексу. Тобто законодавець не встановлює автоматичної недійсності будь-якого правочину внаслідок кожного формального порушення. Необхідно з'ясувати характер відповідного дефекту, його юридичне значення та наявність спеціальної законодавчої норми, яка передбачає відповідні наслідки. Такий підхід дозволяє уникнути необґрунтованого втручання у приватноправові відносини та зберегти стабільність цивільного обороту [14, с. 27].

За характером порушення можна виокремити декілька основних груп підстав недійсності правочинів.

1. Порушення вимог щодо змісту правочину. Така підстава виникає тоді, коли умови домовленості суперечать імперативним положенням законодавства, порушують права інших осіб або посягають на охоронювані законом суспільні інтереси. Особливе значення має стаття 228 ЦК України, яка регулює питання правочинів, що порушують публічний порядок або вчиняються з метою, яка суперечить інтересам держави і суспільства. Для відповідної кваліфікації недостатньо загального посилання на незаконність домовленості: необхідно встановити конкретний зміст порушення та його відповідність законодавчим критеріям [20, с. 318].

2. Відсутність необхідного обсягу цивільної дієздатності. Правочин може бути оспорений, якщо його вчинено особою, яка не мала необхідного обсягу цивільної дієздатності. Законодавство передбачає спеціальні правила щодо правочинів малолітніх, неповнолітніх осіб та фізичних осіб, цивільна дієздатність яких обмежена або які визнані недієздатними. Важливим є не лише встановлення формального статусу особи, а й визначення правового режиму конкретної дії, зокрема необхідності отримання згоди батьків, піклувальника або органу опіки та піклування. Такий підхід забезпечує баланс між самостійністю учасників цивільного обороту та захистом осіб, які потребують додаткових правових гарантій [13, с. 144].

3. Дефекти волевиявлення. Ця група охоплює ситуації, у яких зовнішній прояв волі особи не відповідає її справжньому наміру або формується під впливом неправомірних чи істотних обставин. Цивільний кодекс України передбачає можливість оспорювання правочинів, учинених під впливом помилки, обману, насильства, тяжкої обставини, а також унаслідок зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною. Особливість цієї групи полягає в необхідності встановлення не просто несприятливого результату для учасника, а конкретного впливу відповідної обставини на формування його волі [16, с. 77].

4. Відсутність спрямованості на реальне настання правових наслідків. До цієї категорії належать передусім фіктивні правочини, які вчиняються без наміру створити правові наслідки, обумовлені їх змістом. Окрему групу становлять удавані правочини, за допомогою яких сторони приховують іншу домовленість, яку фактично мають намір реалізувати. У таких випадках юридична оцінка повинна охоплювати не тільки текст документа, а й фактичну поведінку сторін, характер їхніх взаємин та дії щодо виконання домовленості. Саме встановлення дійсної мети учасників дозволяє правильно розмежувати фіктивність та удаваність [17, с. 84].

Окремої уваги заслуговує проблема правочинів, учинених на шкоду кредиторам. У цивілістичній доктрині для позначення таких домовленостей використовується поняття фраудаторного правочину. Його характерною особливістю є використання формально дозволених цивільно-правових можливостей для створення перешкод у задоволенні майнових вимог кредитора. Наприклад, боржник може відчужити нерухоме майно на користь близької особи після виникнення обов'язку повернути борг, фактично зберігаючи контроль над цим майном. У подібних ситуаціях суд повинен оцінити час укладення договору, взаємозв'язок сторін, економічну доцільність операції та її вплив на можливість виконання зобов'язань [22, с. 393].

Разом з тим, науковці звертають увагу на те, що фраудаторність не завжди збігається з ознаками фіктивності. Якщо фіктивний правочин

характеризується відсутністю наміру сторін створити передбачені ним правові наслідки, то фраудаторний може бути реально виконаний, однак його вчинення спрямоване на завдання шкоди кредиторові. Тому ототожнення цих конструкцій здатне ускладнити визначення належної підстави недійсності. Відповідна проблема потребує узгодження доктринальних підходів із практикою Верховного Суду [19, с. 58].

Поряд із матеріально-правовими підставами необхідно враховувати умови, за яких допускається визнання правочину недійсним у судовому порядку. До них належать:

- наявність факту вчинення правочину, який є предметом спору;

- існування передбаченої законом підстави недійсності на момент його вчинення;

- доведеність обставин, які свідчать про недодержання відповідних законодавчих вимог;

- наявність у позивача порушеного, невизнаного або оспорюваного суб'єктивного цивільного права чи законного інтересу;

- належне визначення відповідачів та обрання ефективного способу судового захисту;

- дотримання правил позовної давності та інших процесуальних вимог [25, с. 992].

Отож, підстави та умови визнання правочинів недійсними утворюють взаємопов'язану систему матеріально-правових і процесуальних критеріїв. Визначальним є встановлення конкретного порушення законодавчих вимог саме на момент учинення правочину, а також доведення його юридичного значення для спірних правовідносин. Належне застосування відповідних положень дозволяє відмежовувати недійсні правочини від неукладених договорів, невиконаних зобов'язань та інших випадків порушення цивільних прав.

1.3. Види недійсних правочинів

Класифікація недійсних правочинів має важливе теоретичне та практичне значення, оскільки дозволяє визначити особливості їх юридичної кваліфікації, порядок оспорювання та наслідки для учасників цивільних правовідносин. ЦК України поділяє недійсні правочини на дві основні категорії: нікчемні та оспорювані. Такий поділ закріплений у статті 215 ЦК України та відображає різний порядок установлення недійсності відповідних юридичних дій [2].

Нікчемний правочин – це правочин, недійсність якого прямо встановлена законом і для констатації недійсності якого не вимагається окреме судове рішення. Його юридична особливість полягає в тому, що дефект правочину безпосередньо випливає з нормативного припису. Судове втручання в таких випадках може бути необхідним для вирішення спору щодо факту нікчемності або застосування відповідних правових наслідків, але не для створення самого стану недійсності. Тобто, суд не надає нікчемному правочину статусу недійсного, а перевіряє наявність установлених законом обставин та забезпечує належний захист порушених прав [28, с. 97]. Прикладами нікчемних правочинів є правочини, вчинені з порушенням установленої законом вимоги щодо нотаріального посвідчення у випадках, передбачених статтею 220 ЦК України, а також інші правочини, недійсність яких прямо передбачена спеціальними нормами. До цієї категорії належать також визначені законом випадки недодержання вимог щодо форми правочину та окремі правочини, які порушують публічний порядок.

В свою чергу, оспорюваний правочин – це правочин, недійсність якого прямо не встановлена законом, але який може бути визнаний недійсним судом за позовом однієї зі сторін або іншої заінтересованої особи на передбачених законодавством підставах. Його особливість полягає в тому, що до моменту відповідного судового рішення він користується презумпцією правомірності. Для задоволення позову необхідно довести наявність конкретного дефекту та

його відповідність законодавчим умовам недійсності [28, с. 98]. До оспорюваних правочинів належать, зокрема, правочини, учинені під впливом істотної помилки, обману, насильства або тяжкої обставини, а також правочини, які вчинені особами з порушенням установлених вимог до цивільної дієздатності. Спільною рисою таких правочинів є необхідність судової оцінки обставин їх учинення та встановлення того, чи існує передбачена законом підстава для усунення їх юридичної сили. При цьому саме по собі суб'єктивне переконання сторони щодо несправедливості договору не є достатньою умовою для його визнання недійсним [14, с. 29].

Основні відмінності між нікчемними та оспорюваними правочинами можна представити в Таблиці 1.

Таблиця 1. Відмінності між нікчемними та оспорюваними правочинами

Критерій	Нікчемні правочини	Оспорювані правочини
Підстава недійсності	Прямо встановлена законом	Передбачена законом, але потребує судового встановлення
Необхідність судового рішення	Не є обов'язковою для встановлення нікчемності	Необхідне для визнання недійсним
Презумпція правомірності	Спростовується прямою нормою закону	Діє до визнання правочину недійсним
Ініціювання судового захисту	Для встановлення нікчемності та застосування наслідків	Через позов уповноваженої особи
Особливості правових наслідків	Визначаються законом	Виникають у зв'язку з установленою судом недійсністю

Отже, наведене розмежування має не лише формальний характер. Воно безпосередньо впливає на вибір способу захисту, предмет доказування та зміст судового рішення. Якщо особа помилково вимагає визнати нікчемний правочин недійсним, хоча закон уже встановлює його нікчемність, суд повинен оцінити належність обраного способу захисту. Натомість щодо оспорюваного правочину саме судове рішення є юридично необхідним для встановлення його недійсності [25, с. 991].

В свою чергу, поряд із законодавчим поділом на нікчемні та оспорювані правочини в цивілістичній науці використовуються й інші класифікаційні критерії. Зокрема, за характером дефекту розрізняють правочини з недоліками суб'єктного складу, змісту, форми та волевиявлення. Такий підхід дозволяє систематизувати різні законодавчі підстави недійсності та визначити, який саме елемент юридичної конструкції правочину був порушений. Він також полегшує встановлення належного предмета доказування під час вирішення відповідної категорії цивільних спорів [13, с. 144].

За характером волевиявлення окремо виділяють фіктивні та удавані правочини. Фіктивний правочин – це дія, учинена без наміру створити передбачені нею правові наслідки. Його визначальною ознакою є невідповідність зовнішнього оформлення справжній волі учасників. Удаваний правочин – це дія, за допомогою якої сторони приховують інший правочин, який фактично мають намір учинити. У такому випадку суд повинен установити дійсну правову природу відносин та застосувати до них правила, що регулюють прихований правочин [21, с. 179].

Особливе місце в сучасній цивілістичній дискусії посідають фраудаторні правочини. Їх виділення пов'язане з необхідністю захисту кредиторів від недобросовісних дій боржників, які використовують механізми цивільного обороту для приховування майна або унеможливлення звернення на нього стягнення [24, с. 197]. Такі правочини можуть мати зовнішні ознаки звичайних договорів купівлі-продажу, дарування або інших майнових операцій, однак їх фактична спрямованість може свідчити про зловживання цивільними правами. Саме тому під час їх оцінювання необхідно враховувати не лише формальні умови договору, а й мету його укладення, час учинення та наслідки для кредитора [23, с. 114].

В свою чергу, окремою проблемою є питання часткової недійсності правочину. Відповідно до статті 217 ЦК України недійсність окремої частини правочину не обов'язково спричиняє недійсність усього правочину. Для цього необхідно з'ясувати, чи міг би він бути вчинений без включення недійсної

частини. Такий підхід забезпечує збереження юридичної сили тієї частини домовленості, яка відповідає законодавчим вимогам, і запобігає необґрунтованому усуненню всього правочину з цивільного обороту [30, с. 104].

Разом з тим, в сучасній науковій літературі також обговорюється доцільність збереження традиційного поділу недійсних правочинів. Зокрема, висловлюється позиція про необхідність переосмислення відмінностей між нікчемністю та оспорюваністю, оскільки обидві конструкції мають спільну мету – усунення юридичних наслідків неправомірного волевиявлення. На думку окремих дослідників, надмірна формалізація такого розмежування може створювати додаткові труднощі для судового захисту та ускладнювати застосування реституції. Водночас повна відмова від цього поділу потребувала б системного перегляду відповідних положень цивільного законодавства [30, с. 108].

Таким чином, класифікація недійсних правочинів дозволяє встановити особливості їх юридичної природи та визначити порядок застосування відповідних правових механізмів. Основним законодавчим поділом залишається розмежування нікчемних та оспорюваних правочинів, однак для повного розуміння цього інституту необхідно враховувати також характер дефекту, особливості волевиявлення та можливість часткової недійсності. Практична цінність такої класифікації полягає у правильному визначенні підстав оспорювання, належного способу захисту та юридичних наслідків для учасників цивільних відносин.

РОЗДІЛ 2. ПРАВОВІ НАСЛІДКИ НЕДІЙСНОСТІ ПРАВОЧИНІВ ТА ПРОБЛЕМИ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ

2.1. Правові наслідки недійсності правочинів та порядок їх застосування

Правові наслідки недійсності правочинів становлять самостійний елемент механізму цивільно-правового захисту, оскільки саме через їх застосування усуваються результати неправомірного волевиявлення та відновлюється порушене майнове становище учасників цивільних відносин.

Слід зазначити, що основні положення щодо таких наслідків закріплені у статті 216 ЦК України. Їх сутність полягає в тому, що недійсний правочин не створює тих юридичних наслідків, на які він був спрямований, за винятком наслідків, безпосередньо пов'язаних із його недійсністю. Таким чином, законодавство відмежовує правовий результат, якого сторони прагнули досягти, від спеціальних наслідків, які виникають у зв'язку з порушенням вимог до дійсності правочину [26, с. 216].

Основним майновим наслідком недійсності правочину є двостороння реституція. Вона передбачає обов'язок кожної зі сторін повернути другій стороні в натурі все, що було одержано на виконання відповідного правочину. Наприклад, якщо за договором купівлі-продажу продавець передав покупцеві нерухоме майно, а покупець сплатив за нього грошові кошти, визнання такого договору недійсним за загальним правилом передбачає повернення майна продавцеві та коштів покупцеві. Мета цього механізму полягає у відновленні майнового становища сторін, яке існувало до вчинення недійсного правочину. Однак повернення одержаного в натурі не завжди є можливим. Це стосується випадків, коли предметом виконання було користування майном, виконання роботи або надання послуги. За таких обставин стаття 216 ЦК України передбачає необхідність відшкодування вартості одержаного за цінами, які існують на момент відшкодування. Такий підхід дозволяє уникнути ситуації,

коли одна сторона фактично зберігає майнову вигоду від недійсного правочину лише через неможливість фізичного повернення отриманого [26, с. 216].

Водночас двостороння реституція має певні юридичні межі. Вона застосовується у відносинах між сторонами недійсного правочину та не може автоматично поширюватися на третіх осіб, які не були його учасниками. Якщо майно після укладення недійсного договору перейшло до іншого набувача, питання його повернення повинно вирішуватися з урахуванням норм про захист права власності, добросовісність набувача та відповідні способи речово-правового захисту. Отже, реституція не повинна підміняти віндикаційний позов або інші самостійні способи захисту права власності [15, с. 133].

В свою чергу, крім повернення одержаного за правочином, законодавство передбачає можливість відшкодування збитків та моральної шкоди. Відповідно до частини другої статті 216 ЦК України такі наслідки можуть застосовуватися до винної сторони, якщо збитки або моральна шкода були завдані другій стороні чи третій особі у зв'язку з учиненням недійсного правочину. Для їх стягнення необхідно встановити передбачені законом умови цивільно-правової відповідальності, зокрема наявність шкоди, протиправної поведінки, причинного зв'язку та вини у випадках, коли вона має юридичне значення [2].

Особливе значення має розмежування наслідків недійсності та інших способів захисту цивільних прав. Визнання правочину недійсним не є тотожним розірванню договору, відмові від його виконання або застосуванню відповідальності за порушення зобов'язань. Розірвання договору припиняє зобов'язальні відносини на майбутнє за передбачених законом або договором підстав, тоді як недійсність пов'язана з дефектом правочину, який існував на момент його вчинення. Така відмінність має принципове значення для визначення юридичної долі переданого майна, грошових коштів та інших результатів виконання [25, с. 990].

Важливим є також питання самостійного застосування судом наслідків недійсності нікчемного правочину. Частина п'ята статті 216 ЦК України передбачає можливість такого застосування з ініціативи суду. Це положення має забезпечувати ефективність судового захисту в ситуаціях, коли нікчемність правочину встановлена законом, але сторони не заявили належної вимоги про усунення його майнових результатів. Водночас відповідні повноваження повинні реалізовуватися з урахуванням принципів змагальності, процесуальної рівності та права учасників справи бути почутими [2].

Окремої уваги потребує застосування наслідків недійсності правочинів, які вчинені з порушенням публічного порядку або з метою, що суперечить інтересам держави і суспільства. У таких випадках необхідно враховувати спеціальні положення статті 228 ЦК України, які передбачають особливий правовий режим відповідних правочинів. Застосування загальної реституційної моделі без урахування спеціальних правил може призвести до неправильного визначення майнових наслідків та порушення балансу між приватними і публічними інтересами [2; 20, с. 319].

Таким чином, правові наслідки недійсності правочинів спрямовані на усунення результатів неправомірного волевиявлення, повернення одержаного сторонами та відшкодування завданої шкоди у передбачених законом випадках. Центральне місце серед них посідає двостороння реституція, однак її застосування потребує врахування правового статусу учасників, характеру переданого майна та можливості його повернення.

2.2. Судова практика щодо визнання правочинів недійсними

Судова практика відіграє важливу роль у формуванні єдиних підходів до застосування законодавства про недійсність правочинів. Незважаючи на достатньо детальне нормативне регулювання відповідних відносин, розгляд таких спорів нерідко супроводжується складнощами щодо встановлення справжнього волевиявлення сторін, визначення характеру порушення та

вибору належного способу захисту. Особливої уваги потребують справи, у яких формально укладений договір використовується для приховування майна, порушення інтересів кредиторів або створення перешкод у реалізації прав інших осіб. Саме судова практика дозволяє простежити, як загальні положення статей 203, 215 і 216 ЦК України застосовуються до конкретних життєвих ситуацій.

Однією з важливих правових позицій є постанова Верховного Суду від 16 лютого 2024 року у справі № 917/1173/22 [3]. У цій справі Верховний Суд звернув увагу на правове становище заінтересованої особи, яка має право оспорювати правочин. Суд виходив із того, що заінтересованою особою може бути не лише сторона договору, а й інша особа, яка має конкретний майновий інтерес у відповідному правочині. Водночас саме посилання на заінтересованість не звільняє позивача від необхідності довести, яким чином оспорюваний договір впливає на його права або законні інтереси. Ця позиція має важливе значення для визначення належного кола осіб, які можуть звертатися до суду з відповідними вимогами.

Особливу увагу привертає постанова Верховного Суду від 2 червня 2021 року у справі № 904/7905/16 [4]. У ній було розглянуто питання фраудаторних договорів, тобто правочинів, які боржник учиняє на шкоду кредиторам. Верховний Суд сформував підхід, відповідно до якого під час оцінювання таких домовленостей необхідно враховувати момент їх укладення, особу контрагента, характер відносин між сторонами, економічну доцільність договору та співвідношення ціни майна з його реальною вартістю. Особливе значення має те, чи був правочин учинений після виникнення зобов'язання перед кредитором і чи призвів він до зменшення майнової спроможності боржника. Ця позиція сприяла розвитку судового підходу до захисту кредиторів від недобросовісного відчуження майна.

В свою чергу, не менш важливою є постанова Верховного Суду від 19 лютого 2021 року у справі № 904/2979/20 [5]. У цій справі Верховний Суд розглянув ознаки фіктивного правочину та наголосив на необхідності

встановлення дійсних намірів усіх його учасників. Саме лише невиконання договору не свідчить про його фіктивність, оскільки причини невиконання можуть бути пов'язані з різними обставинами, які виникли після укладення домовленості. Для кваліфікації правочину як фіктивного необхідно встановити, що сторони від самого початку не мали наміру створювати передбачені ним юридичні наслідки. Такий висновок має принципове значення для недопущення необґрунтованого визнання договорів недійсними лише через відсутність їх фактичного виконання.

Показовою є також постанова Верховного Суду від 18 травня 2023 року у справі № 910/7975/21 [6]. Суд звернув увагу на необхідність установлення конкретних обставин, які свідчать про недодержання сторонами вимог законодавства на момент учинення правочину. Самого загального твердження про невідповідність договору закону недостатньо для задоволення позовних вимог. Позивач повинен указати, які саме положення законодавства були порушені, у чому полягає відповідний дефект та яким чином він впливає на дійсність правочину. Такий підхід забезпечує обґрунтованість судових рішень і запобігає використанню позову про недійсність як засобу необґрунтованого втручання у приватні відносини.

Важливе значення для розуміння співвідношення нікчемності та оспорюваності має постанова Верховного Суду від 15 березня 2024 року у справі № 916/1621/22 [7]. У цій справі Верховний Суд аналізував наслідки укладення договору з порушенням бюджетного законодавства. Суд дійшов висновку, що якщо спеціальна норма прямо встановлює нікчемність відповідного договору, вимога про визнання його недійсним не є належним способом захисту. Це рішення демонструє необхідність розмежування випадків, коли недійсність настає безпосередньо на підставі закону, та випадків, коли вона потребує судового встановлення.

В свою чергу, особливу увагу слід приділити постанові Верховного Суду від 15 листопада 2024 року у справі № 905/20/23 [8]. Верховний Суд докладно розглянув питання застосування реституції та визначення її місця серед інших

способів захисту цивільних прав. Суд наголосив, що двостороння реституція спрямована на повернення сторін до становища, яке існувало до виконання недійсного правочину, і застосовується за наявності відповідних правовідносин між його учасниками. Водночас повернення майна в порядку реституції не повинно підміняти інші речово-правові способи захисту. Ця позиція має особливе практичне значення у спорах, пов'язаних із послідовним відчуженням майна кільком особам.

У постанові Верховного Суду від 15 березня 2024 року у справі № 904/192/22 [9] Верховний Суд окремо наголосив на обов'язковому характері двосторонньої реституції як наслідку недійсності правочину. Суд звернув увагу, що повернення сторонами одержаного за договором становить юридичний обов'язок, який виникає безпосередньо із закону та факту недійсності правочину. При цьому вимога про застосування наслідків недійсності може заявлятися разом із вимогою про визнання оспорюваного правочину недійсним або як самостійна вимога у випадках, передбачених законодавством. Такий підхід сприяє більш ефективному відновленню майнового становища учасників цивільних правовідносин.

Також на наш погляд значний інтерес становить постанова Верховного Суду від 26 травня 2023 року у справі № 905/77/21 [10]. У цій справі Верховний Суд розглянув питання правового інтересу особи, яка звертається з вимогою про недійсність правочину, укладеного іншими учасниками. Суд виходив із необхідності встановлення конкретного зв'язку між оспорюваним правочином та можливістю реалізації позивачем власних цивільних прав. Застосування такого критерію дозволяє відмежовувати реальну потребу в судовому захисті від спроб оскаржити чужі домовленості без належного правового обґрунтування. Отже, недійсність правочину повинна виступати засобом відновлення порушеного права, а не самостійною метою судового провадження.

Актуальною для сучасної судової практики є постанова Верховного Суду від 9 квітня 2026 року у справі № 922/511/24 [11]. Суд повторно звернув увагу

на вимоги статті 203 ЦК України та їх значення для застосування статті 215 цього Кодексу. У центрі правової оцінки перебувала необхідність установлення конкретних порушень, які існували під час укладення договору, а також правильного розмежування нікчемних та оспорюваних правочинів. Ця позиція підтверджує, що судове вирішення спору повинно ґрунтуватися на встановленні фактичних обставин та їх належній правовій кваліфікації, а не на формальному посиланні на недійсність домовленості.

Ще одним важливим орієнтиром є постанова Верховного Суду від 17 квітня 2025 року у справі № 904/186/23 [12]. У ній було наголошено на значенні принципів добросовісності, справедливості та розумності під час тлумачення договорів. Суд звернув увагу, що сумніви щодо дійсності та виконуваності правочину повинні оцінюватися з урахуванням необхідності збереження стабільності цивільного обороту. Це означає, що недійсність не повинна застосовуватися автоматично за наявності будь-яких сумнівів щодо домовленості. Вона потребує належного юридичного обґрунтування та встановлення відповідної законодавчої підстави.

Узагальнення наведених судових рішень дозволяє виокремити декілька основних підходів Верховного Суду до розгляду спорів про недійсність правочинів. По-перше, суди повинні встановлювати конкретний дефект правочину, який існував на момент його вчинення. По-друге, необхідно з'ясовувати наявність у позивача реального майнового або іншого охоронюваного законом інтересу. По-третє, недійсність не може ототожнюватися з невиконанням договору, оскільки ці юридичні явища мають різну природу. По-четверте, під час визначення наслідків недійсності необхідно враховувати межі застосування реституції та правове становище третіх осіб.

Важливим напрямом розвитку судової практики є також формування підходів до розмежування фіктивних та фраудаторних правочинів. У цьому контексті значний інтерес становить дослідження І. Б. Факас, яка аналізує особливості розгляду судами справ про визнання недійсними правочинів,

учинених на шкоду кредиторам [29, с. 68]. Науковиця звертає увагу на складність доказування недобросовісної мети боржника та необхідність урахування фактичних обставин відчуження майна. Подальший розвиток цього напряму простежується і в роботі О. Л. Садиленко, де аналізуються зміни судових підходів до кваліфікації фраудаторних правочинів [22, с. 391].

Таким чином, судова практика Верховного Суду поступово формує цілісну систему критеріїв оцінювання недійсності правочинів. Її основне призначення полягає в забезпеченні однакового застосування цивільного законодавства, захисті майнових інтересів учасників правовідносин та недопущенні зловживання механізмами судового захисту. Водночас наявність дискусійних питань щодо фраудаторних правочинів, реституції та правового становища заінтересованих осіб свідчить про необхідність подальшого вдосконалення законодавства і формування послідовних правових позицій.

2.3. Колізійні аспекти правового регулювання недійсності правочинів і шляхи вдосконалення законодавства

Конституція України закріплює основоположні засади правового регулювання майнових відносин, гарантує захист права власності та визначає принципи, на яких ґрунтується цивільний оборот [1]. Ці конституційні положення становлять правову основу для регулювання недійсності правочинів, спрямованого на забезпечення законності, справедливості та захисту прав і законних інтересів учасників цивільних правовідносин. Проте, правове регулювання недійсності правочинів характеризується наявністю окремих законодавчих неузгодженостей, які ускладнюють однозначне застосування відповідних норм у цивільному обороті. Такі проблеми виникають унаслідок недостатньої узгодженості загальних і спеціальних положень, неоднозначності окремих законодавчих формулювань та різного розуміння правової природи окремих видів недійсних правочинів. Особливої уваги потребує співвідношення положень статей 203, 204, 215, 216 та 228 ЦК

України, оскільки саме вони формують основний нормативний механізм визначення дійсності правочину та застосування наслідків його.

На сьогодні однією з найбільш помітних проблем є неоднозначність законодавчого регулювання правочинів, які порушують публічний порядок або суперечать інтересам держави і суспільства. Стаття 228 ЦК України поєднує різні за своєю юридичною природою випадки недійсності. З одного боку, вона регулює правочини, які порушують публічний порядок і належать до нікчемних, а з іншого – правочини, що суперечать інтересам держави і суспільства та моральним засадам, щодо яких законодавець передбачає судовий порядок визнання недійсними. Таке поєднання ускладнює сприйняття нормативного змісту статті та створює ризик неоднакового застосування відповідних положень. На цю проблему звертає увагу Д. О. Мишко, який обґрунтовує необхідність чіткого розмежування правочинів, що порушують публічний порядок, та правочинів, які суперечать інтересам держави і суспільства. Науковець зазначає, що чинна конструкція статті 228 ЦК України не повною мірою відповідає вимогам законодавчої техніки, оскільки об'єднує різні підстави недійсності в межах одного нормативного положення. Це створює труднощі для визначення правової природи відповідних правочинів та кола осіб, які можуть ініціювати їх оспорювання. Отже, з огляду на це доцільним є нормативне розмежування таких випадків із чітким визначенням порядку встановлення недійсності та її наслідків [20, с. 317].

В свою чергу, іншою проблемою є відсутність у чинному ЦК України окремої системної конструкції, присвяченої фраудаторним правочинам. Незважаючи на активне використання цього поняття у судовій практиці, законодавство не містить вичерпного визначення його ознак та спеціального порядку оспорювання. У результаті суди змушені використовувати загальні засади цивільного законодавства, зокрема принципи добросовісності, справедливості та недопустимості зловживання правом, а також положення про фіктивні правочини та порушення публічного порядку. Такий підхід

дозволяє захищати кредиторів, однак не усуває проблеми правової визначеності [21, с. 179].

Разом з тим, важливим напрямом удосконалення є визначення критеріїв, за якими фраудаторний правочин повинен відмежовуватися від фіктивного та удаваного. Наявна судова практика свідчить, що фактичне виконання договору не завжди виключає можливість його оспорювання з підстав недобросовісної поведінки боржника. Водночас відсутність реального наміру створити передбачені договором наслідки є характерною ознакою саме фіктивності. Змішування цих правових конструкцій може призводити до неправильного визначення предмета доказування та застосування неналежних правових норм. Тому законодавство повинно містити чіткі критерії розмежування відповідних правових явищ [17, с. 85].

Не менш дискусійним залишається співвідношення презумпції правомірності правочину та механізму встановлення його нікчемності. Стаття 204 ЦК України закріплює загальне правило, відповідно до якого правочин вважається правомірним, доки його недійсність прямо не встановлена законом або доки він не визнаний судом недійсним. Однак на практиці виникають питання щодо того, яким чином суд повинен перевіряти обставини, на які сторона посилається як на підтвердження нікчемності. Важливо, щоб установлення нікчемності не відбувалося виключно на підставі припущень, а ґрунтувалося на перевірці конкретних фактів та відповідної законодавчої норми [27, с. 477].

В свою чергу, окрему проблему становить співвідношення реституції та речово-правових способів захисту. У випадках, коли майно після укладення недійсного правочину було передане третій особі, виникає необхідність визначити, чи може воно бути повернуте шляхом реституції або для цього необхідно застосовувати віндикаційний позов. Неправильне визначення способу захисту здатне призвести до порушення прав добросовісного набувача та створення правової невизначеності у відносинах власності. Тому доцільно

забезпечити більш чітке законодавче розмежування зобов'язально-правових і речово-правових наслідків недійсності правочинів [26, с. 217].

Слід також звернути увагу на перспективи рекодифікації цивільного законодавства України. Проєкт Закону України про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку з оновленням (рекодифікацією) положень книги першої, зареєстрований за № 14056, передбачав оновлення загальних положень цивільного законодавства та запровадження нових підходів до правового регулювання недійсності договорів. Зокрема, у проєкті пропонувалося передбачити статтю 228[1], присвячену недійсності договору, який порушує імперативні норми закону або не узгоджується з доброзвичайністю. Однак станом на 6 листопада 2026 року цей законопроєкт знято з розгляду 28 квітня 2026 року, тому запропоновані ним положення не можна розглядати як чинні норми цивільного законодавства.

На нашу думку, подальше вдосконалення законодавства доцільно здійснювати за такими напрямами:

1. Уточнення положень статті 228 ЦК України. Необхідно чітко розмежувати правочини, які порушують публічний порядок, та правочини, що суперечать інтересам держави і суспільства, визначивши для кожної категорії належний порядок встановлення недійсності.

2. Нормативне врегулювання фраудаторних правочинів. Доцільно закріпити законодавчі критерії таких правочинів, зокрема спрямованість на завдання шкоди кредиторові, недобросовісну мету відчуження майна та зв'язок між укладенням договору й унеможливленням виконання зобов'язань.

3. Удосконалення положень про правовий інтерес позивача. Необхідно конкретизувати умови, за яких третя особа може звернутися до суду з вимогою про недійсність правочину, укладеного іншими учасниками цивільних відносин.

4. Узгодження правил реституції та захисту права власності. Варто чіткіше визначити межі застосування двосторонньої реституції, віндикації та

інших способів захисту, особливо у випадках подальшого відчуження майна третім особам.

5. Забезпечення єдності судової практики. Доцільно продовжувати систематизацію правових позицій Верховного Суду щодо нікчемних, оспорюваних, фіктивних, удаваних та фраудаторних правочинів із метою формування послідовних критеріїв їх розмежування.

6. Удосконалення законодавчої техніки. Положення ЦК України про недійсність правочинів повинні характеризуватися чіткістю термінології, логічною послідовністю та відсутністю суперечностей між загальними і спеціальними нормами.

Необхідність таких змін підтверджується сучасними науковими дослідженнями. Зокрема, О. І. Шевчишин пропонує переосмислити традиційний поділ недійсних правочинів на нікчемні та оспорювані, звертаючи увагу на проблеми, які виникають через різницю в механізмах їх установлення. Науковиця наголошує на доцільності формування більш узгодженої моделі правового регулювання, у якій основна увага приділятиметься єдності правових наслідків недійсності та ефективності захисту цивільних прав [30, с. 109].

Таким чином, колізійні аспекти правового регулювання недійсності правочинів пов'язані насамперед із недостатньою узгодженістю окремих положень ЦК України, відсутністю спеціального нормативного визначення фраудаторних правочинів, неоднозначністю критеріїв правового інтересу та складністю розмежування реституційних і речово-правових способів захисту. Усунення цих проблем потребує не фрагментарного внесення змін, а комплексного вдосконалення відповідного цивільно-правового інституту. Основним результатом такого реформування має стати забезпечення правової визначеності, передбачуваності судових рішень та належного балансу між свободою цивільного обороту і захистом порушених прав.

ВИСНОВКИ

Отже, у результаті проведеного дослідження недійсності правочинів, судової практики та колізійних аспектів правового регулювання сформульовано такі висновки:

1. Недійсність правочину є особливим цивільно-правовим механізмом, який застосовується у випадках недодержання встановлених законодавством вимог щодо його дійсності. Її правова природа полягає в усуненні юридичних наслідків неправомірного волевиявлення та забезпеченні захисту порушених цивільних прав і законних інтересів. Основними ознаками недійсності є наявність передбаченого законом дефекту правочину, оцінювання відповідних обставин на момент його вчинення, можливість установлення недійсності безпосередньо законом або судом та настання спеціальних правових наслідків.

2. Підстави та умови визнання правочинів недійсними безпосередньо пов'язані з недодержанням вимог статті 203 Цивільного кодексу України. До основних підстав належать порушення вимог щодо змісту правочину, відсутність необхідного обсягу цивільної дієздатності, невідповідність волевиявлення внутрішній волі особи, порушення встановлених вимог до форми та відсутність наміру створити реальні правові наслідки. Для визнання правочину недійсним необхідно встановити конкретний юридичний дефект, довести відповідні обставини та підтвердити наявність порушеного права або законного інтересу особи, яка звертається за судовим захистом.

3. Види недійсних правочинів визначаються насамперед за критерієм порядку встановлення їх недійсності. За цим підходом розмежовуються нікчемні та оспорювані правочини. Нікчемність настає безпосередньо в силу закону, тоді як оспорюваний правочин потребує судового визнання недійсним. Окрім цього, за характером юридичного дефекту доцільно розглядати правочини з недоліками суб'єктного складу, змісту, форми та волевиявлення, а також фіктивні, удавані й фраудаторні правочини. Таке розмежування має

практичне значення для визначення належного способу захисту та правильного застосування законодавства.

4. Правові наслідки недійсності правочинів спрямовані на усунення результатів неправомірного волевиявлення та відновлення майнового становища учасників цивільних відносин. Основним загальним наслідком є двостороння реституція, яка передбачає повернення сторонами всього одержаного за недійсним правочином. Якщо повернення майна або іншого одержаного в натурі неможливе, закон передбачає відшкодування його вартості. Крім того, у встановлених законом випадках можуть застосовуватися відшкодування збитків і моральної шкоди. Ефективність цих механізмів залежить від правильного визначення характеру правовідносин та розмежування реституції з іншими способами захисту цивільних прав.

5. Судова практика щодо визнання правочинів недійсними демонструє важливість установлення реальних обставин укладення договору та належної правової кваліфікації поведінки його учасників. Верховний Суд у своїх рішеннях послідовно звертає увагу на необхідність доведення конкретного дефекту правочину, наявності правового інтересу позивача та правильного визначення способу судового захисту. Особливого значення набули правові позиції щодо фраудаторних правочинів, фіктивності договорів, нікчемності та застосування реституції. Судова практика також підтверджує, що саме по собі невиконання договірних зобов'язань не є достатньою підставою для визнання правочину недійсним.

6. Колізійні аспекти правового регулювання недійсності правочинів проявляються у недостатній узгодженості окремих положень Цивільного кодексу України, неоднозначності законодавчих формулювань та складності розмежування окремих правових конструкцій. Найбільш проблемними залишаються співвідношення нікчемних та оспорюваних правочинів, застосування положень статті 228 ЦК України, визначення правової природи фраудаторних правочинів, а також розмежування реституції та речово-правових способів захисту. Усунення цих суперечностей потребує

комплексного вдосконалення цивільного законодавства та формування більш послідовних підходів до його застосування.

Удосконалення законодавства у сфері недійсності правочинів доцільно здійснювати шляхом уточнення положень статей 203, 215, 216 та 228 ЦК України, нормативного закріплення ознак фраудаторних правочинів, конкретизації критеріїв правового інтересу заінтересованих осіб та чіткого розмежування реституційних і речово-правових способів захисту. Важливим напрямом також є узагальнення правових позицій Верховного Суду щодо найбільш дискусійних питань цієї категорії спорів. Реалізація зазначених пропозицій сприятиме підвищенню правової визначеності, забезпеченню стабільності цивільного обороту та ефективнішому захисту майнових і немайнових прав учасників цивільних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

3. Постанова Верховного Суду від 16.02.2024 у справі № 917/1173/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117373742

4. Постанова Верховного Суду від 02.06.2021 у справі № 904/7905/16. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97806436

5. Постанова Верховного Суду від 19.02.2021 у справі № 904/2979/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95170149

6. Постанова Верховного Суду від 18.05.2023 у справі № 910/7975/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111739064

7. Постанова Верховного Суду від 15.03.2024 у справі № 916/1621/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118464214

8. Постанова Верховного Суду від 15.11.2024 у справі № 905/20/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123426534.

9. Постанова Верховного Суду від 15.03.2024 у справі № 904/192/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/11833393

10. Постанова Верховного Суду від 26.05.2023 у справі № 905/77/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111384659

11. Постанова Верховного Суду від 09.04.2026 у справі № 922/511/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/135770414

12. Постанова Верховного Суду від 17.04.2025 у справі № 904/186/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/127571178

13. Аврамова О. Є., Горбенко А. С., Горобець Н. О. Цивільне право. Загальна частина : навч. посіб. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2022. 332 с.

14. Адамович О. В. Фраудаторний правочин: проблеми правового застосування. *Економіка. Фінанси. Право*. 2023. № 7. С. 26–30.

15. Бугрик А. В., Дубіна М. П., Литвин А. С. Фраудаторний правочин: зміст та доцільність законодавчого врегулювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 131–134.

16. Булеца С. Б., Заборовський В. В., Нечипорук Л. Д., Тегза А. В. Визнання договору недійсним як спосіб захисту цивільних прав та інтересів осіб. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 6. С. 75–82.

17. Гофельд Г. С. Відмежування фраудаторного правочину від фіктивного та удаваного правочинів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 86, т. 2. С. 82–86.

18. Гофельд Г. С. Фраудаторний правочин: сутність і правове регулювання. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 2 (105), ч. 2. С. 18–25.

19. Гуцуляк В. К. Форма правочину як умова його чинності у цивільному законодавстві України. *Нове українське право*. 2025. Вип. 3. С. 57–63.

20. Мишко Д. О. Недоліки законодавчого врегулювання питань недійсності правочинів у контексті співвідношення понять «публічний порядок» та «інтереси держави». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 88, т. 1. С. 315–322.

21. Ольшевський І. О. Фраудаторний правочин: проблеми визначення поняття та застосування в сучасному цивільному праві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 11. С. 177–182.

22. Садиленко О. Л. Визначення фраудаторних правочинів у вітчизняній судовій практиці. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. № 6, ч. 1. С. 389–398.

23. Самілик Л. О., Романенкова А. Ю. Фраудаторність шлюбних договорів: кваліфікація та юридичні наслідки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 8. С. 112–115.

24. Самох М. Ю. Генезис фраудаторних правочинів. *Південно-український правничий часопис*. 2024. № 1. С. 195–199.

25. Рущак І. В., Бєлова М. В. Правомірність правочинів у цивільному праві. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 6. С. 989–994.

26. Трембач Ю. В. Підстави та правові наслідки визнання правочину недійсним. *Шерешевські читання. Оновлення цивільного кодексу України: концептуальні засади :* матер. Всеукр. наук.-практ. конфер. (Одеса, 11 груд. 2020 р.). Одеса : Фенікс, 2020. С. 215–217.

27. Ципляк П. С. Історико-правовий аналіз інституту оскарження фраудаторних дій боржника. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 3, ч. 1. С. 474–479.

28. Цюра В. І. Межі презумпції правомірності правочину та її поширення на нікчемні правочини. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2023. Вип. 1 (125). С. 96–99.

29. Факас І. Б. Особливості розгляду судами цивільних справ про визнання недійсними фраудаторних правочинів. *Актуальні проблеми держави і права.* 2022. Вип. 95. С. 66–72.

30. Шевчишин О. І. Новий погляд на поділ недійсних правочинів у цивільному праві України. *Нове українське право*. 2025. Вип. 3. С. 102–111.